Samenvatting van de cursus 5.2.: Retoriek

Algemeen

Deze cursustekst over retoriek onderzoekt de historische ontwikkeling, structuur en hedendaagse toepassing van taalvaardigheid als essentieel instrument om effectief te communiceren. Het behandelt de klassieke retorische fasen, variërend van de heuristiek en schikking tot de stilering en het memoriseren van boodschappen in zowel de antieke als moderne cultuur. Daarnaast wordt de rol van teksttypes en literatuurwetenschap belicht, waarbij de nadruk ligt op het op verantwoorde wijze kunnen opstellen van een academisch eindwerk. Vervolgens wordt ingegaan op de semiotiek en communicatietheorie, waarin taal wordt geanalyseerd als een complex systeem van tekens en betekenisoverdracht. Ten slotte wordt de retorische act verbonden met filosofische en sociologische kaders, zoals de invloed van macht, ideologie en interpersoonlijke interactie op het menselijke spraakgebruik.

Samenvatting

1: Situering, Definitie en het Maatschappelijk Nut

De cursus reageert tegen het maatschappelijke misverstand dat retoriek louter “holle woordkramerij” zou zijn. Aan het eind van de 19e eeuw werd de klassieke retoriek gedeconstrueerd, wat heeft bijgedragen aan een “nieuwe ongeletterdheid” waarin veel volwassenen en jongeren onvoldoende in staat zijn hun gedachten helder en gestructureerd op papier te zetten. Retoriek wordt in deze cursus hersticht als een oerdegelijke en actuele discipline voor taal- en uitdrukkingsvaardigheid.

Klassiek wordt retoriek gedefinieerd als ‘l’art de persuader’ (de kunst van het overreden). In brede zin is retoriek de leer van het doeltreffende taalgebruik, waarbij men via verstandhoudingsmiddelen (taal en symbolen) en duidingsmiddelen (interpretatie) een boodschap ingang doet vinden bij een publiek. Niet alleen politieke en juridische toespraken, maar ook lesgeven en wetenschappelijke gegevensoverdracht vormen toegepaste modellen van een universele retorische daad.

2: De Geledingen van de Retorische Act en de Historische Genesis

De klassieke retoriek onderscheidt vijf geledingen van de taaldaad:

- Tekstuologische retoriek:

- Inventio (vinding / heuresis): het opbouwen en verzamelen van de inhoud, argumenten en bewijzen.

- Dispositio (schikking / diataxis): het ordenen van de gevonden materialen volgens een logisch bouwplan.

- Elocutio (vormgeving / lexis): het gieten van de geordende gedachten in gepaste woorden en stijl.

- Dramaturgische retoriek:

1. Memoria (memorisering / mneme): het prenten van de boodschap in het geheugen, inclusief de vaardigheid tot improvisatie.

2. Pronuntiatio / Actio (voordracht / hupokrisis): het fysiek en theatraal uitspreken van de tekst met gepaste dictie, gestiek en houding.

Historisch is de Griekse retoriek ontstaan uit drie opeenvolgende fasen:

1. Homerische traditie: de volks- of legervergadering (agora) vergaderde onder een sacrale rechtsorde (themis), waarbij de spreker beschermd werd door de Zeusscepter.

2. De democratische polis: met de opkomst van de stadstaat en het rechtssysteem (dikè) kregen alle vrije burgers spreekvrijheid (isonomia). Vroege natuurfilosofen zoals Thales van Miletos pasten welsprekendheid al toe op economisch en politiek terrein.

3. Siciliaanse agonistiek: rond -460 ontstond na een democratische omwenteling in Syracuse de juridische of forensische retoriek. Pioniers Koraks en Teisias stelden de eerste verdedigingsschema's op (pro-oimion, agones, epilogos). Dit vormde de basis voor de Protosofistiek (Protagoras, Gorgias) en het middeleeuwse trivium (grammatica, dialectica en retorica).

3: Retoriek: Communicatiewetenschap, Semiotiek en Hermeneutiek

In het Augusteïsche tijdvak en de Deuterosofistiek verbreedde de retoriek zich van toespraakleer tot de algemene literatuurwetenschap (literatologie). In de moderne tijd vloeit retoriek samen met de communicatiewetenschap.

Retoriek gebruikt inzichten uit diverse hulpwetenschappen:

- Semiotiek (tekenleer): verdeelt communicatie in syntaxis (woordvolgorde en structuur), semantiek (betekenis en inhoud) en pragmatiek (doel en beoogd effect van de taaldaad).

- Signifiek: ontwikkeld door Lady Welby en Gerrit Mannoury als de leer van de verstandhoudingsmiddelen en taaldaden, waarin taal wordt geanalyseerd binnen haar psychologische en sociologische leefmidden.

- Hermeneutiek en Duidingsleer: de theorie van de tekstinterpretatie (Schleiermacher, Dilthey) en Peirce's abductieleer. Een bekend model is de A-B-C-theorie van de persoonlijkheid (Ellis & Sagarin): een gebeurtenis (A) leidt niet rechtstreeks tot een neurotische reactie (C), maar wordt gemedieerd door de subjectieve duiding (B) die de persoon aan het feit geeft.

- Pathetiek en beïnvloeding: de psychologische inwerking op het emotionele gemoed van de ontvanger (pathos), de betrouwbaarheidsuitstraling

van de zender (ethos) en de zakelijke argumentatie (logos). Dit principe wordt breed toegepast in de verkoopkunde (marketing) en verleidingstechnieken.

4: De Verhandelingstheorie: Structuur en Logica van het Eindwerk

Het hoofddoel van de cursus is de verhandelingstheorie. Een verhandeling of scriptie wordt gedefinieerd als de beredeneerde of stelselmatige ontwikkeling van een thema.

Een geslaagd eindwerk rust op de opgavehermeneutiek (taakduiding):

- Gegeven versus Gevraagd: de auteur moet scherp onderscheid maken tussen de beschikbare feitelijke informatie (het bekende / het thema) en de op te lossen vraagstelling (het onbekende / de problematiek).
- Lemmatisch-analytische methode: afkomstig van Plato; wanneer gegevens nog onbekend zijn, voert men een werkhypothese of lemma in alsof het gezochte al bekend is, om zo stapsgewijs de logische consequenties te analyseren.
- Logica en methodeleer: een betoog vereist strenge syllogistische argumentatie (deductie of reductie). Men moet falsificatie toepassen om tegenargumenten te weerleggen en verificatie om de eigen stelling hard te maken.

5: Vormen van Tekstontwikkeling: Topiek, Beschrijving, Narratologie en Verslagkunde

Om een verhandeling inhoudelijk te stofferen, gebruikt de auteur drie hoofdmethoden van tekstvorming:

De Topiek (Gemeenplaatsenleer):Het arsenaal van universele denkpatronen of invalshoeken (topoi / loci) om gedachten te vinden.

De twee meest fundamentele ontologische gemeenplaatsen zijn existentie (Bestaat het feit?) en essentie (Wat is de zijnswijze/wezensvorm ervan?). Daarnaast spelen omstandigheden (waarom, waar, wanneer, hoe) en axiologische gemeenplaatsen (waardeoordelen en evaluaties) een doorslaggevende rol.

Een klassieke toepassing is de chreia: een achtledige Antieke werkstructuur om een stelling of gezegde uit te diepen via parafrase, verantwoording, weerlegging, vergelijking, voorbeelden en getuigenissen.

De Beschrijvingsleer (Ekfrasis):

De neutrale of ordentelijke weergave van de existentie, essentie en omstandigheden van een gegeven.

Subtypes zijn de karakteristiek of het portret (bestaande uit prosopopee / (beschrijving van het uitzicht) en ethopee /(beschrijving van het innerlijke), de topografie (landschapsbeschrijving), de chronografie (beschrijving van het tijdsverloop), het tableau en de parallel (vergelijkende beschrijving van twee figuren of stromingen).

Narratologie (Verhaalleer) en Verslagkunde:

Narratologie: het verhalen is de diachronische weergave van een opeenvolgende handeling (praxis) in de tijd. Elk verhaal volgt een vast stramien: voorknoop (inleiding/situering), knoop (verwikkeling/ intrige/ wending) en ontknoping (afloop).

Verslagkunde (Rapportage): kan een zaakverslag (beschrijving/verhaal van een situatie) of een tekstverslag (tekstsamentrekking) zijn. Een wetenschappelijk verslag combineert historiè (de verzamelde feitelijke stof via ooggetuigenverslag of getuigenis) met logos (de logische ordening vanuit een specifiek verklarend perspectief).